

ANNA WARDA

ŁÓDZKI REMAKE
POEMATU
ALEKSANDRA PUSZKINA
EUGENIUSZ ONIEGIN

ŁÓDZKI REMAKE
POEMATU
ALEKSANDRA PUSZKINA
EUGENIUSZ ONIEGIN

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ANNA WARDA

**ŁÓDZKI REMAKE
POEMATU
ALEKSANDRA PUSZKINA
*EUGENIUSZ ONIEGIN***

 **WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO**

Łódź 2023

Anna Warda (ORCID: 0000-0003-0095-0199) – Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny, Instytut Rusycystyki, Zakład Literatury i Kultury Rosyjskiej
90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENCI

Alina Orłowska, Tomasz Pudłocki

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Bogusława Kwiatkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Wojciech Grzegorzczak

PROJEKT OKŁADKI

Polkadot Studio Graficzne

Aleksandra Woźniak, Hanna Niemierowicz

Na okładce wykorzystano fotografię Bronisława Wilkoszewskiego
oraz ilustrację Jeleny Samokisz-Sudkowskiej

© Copyright by Anna Warda, Łódź 2023

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2023

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.10816.22.0.M

Ark. wyd. 5,2; ark. druk. 9,25

Publikacja opiniowana w trybie podwójnie ślepych recenzji

ISBN 978-83-8331-124-1

e-ISBN 978-83-8331-125-8

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	7
Rozdział I	
Rosyjskojęzyczna łódzka gazeta „Łodzinskij Listok” i jej czytelnicy.....	15
Rozdział II	
Remake jako forma nawiązania do klasyki (<i>Eugeniusz Oniegin</i> A. Puszkina).....	23
Rozdział III	
<i>Mój wujek</i> N.G. Kuzmicza i jego rama literacka.....	37
Rozdział IV	
Łódź jako miejsce akcji Kuzmiczowskiej wersji <i>Euge- niusza Oniegina</i>.....	53
Rozdział V	
Galeria postaci w romansie-parodii <i>Mój wujek</i>.....	71
Rozdział VI	
Narrator i jego funkcja w utworze.....	91

Zakończenie.....	101
Bibliografia.....	105
Aneks.....	113
Мой дядя. Роман-пародия.....	113
Мój wujek. Poemat-parodia.....	128
Indeks nazwisk.....	143

WSTĘP

Spoleczność rosyjska, która pojawiła się w Łodzi, a także w innych polskich miastach i miasteczkach w rezultacie różnych niekorzystnych dla Polski uwarunkowań politycznych (włączenie Królestwa Polskiego w skład Imperium Rosyjskiego w 1815 r., upadek powstania styczniowego w 1863 r., rusyfikacja), pozostawiła w tym wielokulturowym mieście ślady swojej bytności. Chociaż Rosjanie stanowili dopiero trzecią pod względem liczebności mniejszość narodową Łodzi (zdecydowanie wyprzedzali ich Niemcy i Żydzi), to jednak również oni wnieśli swój wkład w rozwój i charakter tego miasta, który jest widoczny zarówno w zachowanych dokumentach z tamtego okresu, architekturze miasta, nekropolii, ale też szeroko pojętej kulturze i literaturze tamtych czasów. Większość rosyjskich oryginalnych i tłumaczonych tekstów literackich oraz publicystycznych drukowana była w periodykach, które na przełomie XIX i XX w. zajmowały w Łodzi drugą pozycję wśród całej ówczesnej produkcji wydawniczej¹.

Pewna, stosunkowo niewielka część tej literackiej i publicystycznej rosyjskojęzycznej spuścizny „łódzkiej”, związanej przede wszystkim z Łodzią i jej wizerunkiem została już opublikowana w przekładzie na język polski w dwuczęściowej antologii *Budzi się Łódź...*², zrealizowanej dzięki projektowi „Kultura literacka

¹ J. Jaworska, *Wydawnictwa łódzkie w latach 1868–1918. Szkic historyczno-statystyczny*, „Roczniki Biblioteczne” 1978, R. 22, z. 3–4, s. 502–503.

² Zob. *Budzi się Łódź... Obrazy miasta w literaturze do 1939 roku. Antologia*, t. I, red. K. Badowska, T. Cieślak, K. Pietrych, P. Pietrych,

Łodzi do 1939 roku”, który został sfinansowany przez Narodowy Program Rozwoju Humanistyki (Projekt nr 0100/NPRH4/H1a/83/2015). Wciąż jednak pozostaje duży korpus rosyjskojęzycznych tekstów literackich i publicystycznych, które były drukowane w rosyjskojęzycznej prasie łódzkiej od lat dziewięćdziesiątych XIX w. do 1914 r. i są jedynie w ograniczonym zakresie dostępne dla badaczy, ponieważ od czasu ich pierwodruku w ówczesnych periodykach nie zostały dotąd ponownie opublikowane, a same periodyki, w których się znajdują, nie są zdigitalizowane. Bezpośredni dostęp do łódzkich rosyjskojęzycznych gazet też jest utrudniony, ponieważ w bibliotekach Łodzi i Warszawy przechowywane są jedynie ich pojedyncze egzemplarze, zaś pełne wydania wciąż są chronione w bibliotekach i archiwach Sankt Petersburga, dokąd były przekazywane w celu cenzury i paradoksalnie dzięki temu właśnie przetrwały do czasów nam współczesnych w kompletnym bądź prawie kompletnym kształcie.

Być może właśnie z tego powodu badacze dość rzadko wykazywali zainteresowanie rosyjskojęzyczną prasą łódzką i jej zawartością merytoryczną. Sztandarowe już bibliograficzne opracowanie prasy łódzkiej zostało sporządzone przez Wiesławę Kaszubinę i wydane w końcu lat sześćdziesiątych minionego wieku³. W ostatnich latach zaś historyk Adam Radosław Suławka opublikował kilka wartościowych artykułów, dotyczących m.in. rosyjskojęzycznej prasy łódzkiej na podstawie raportów cenzora Wasilija Pietrowa, rosyjskiej i rosyjskojęzycznej prasy religijnej w II Rzeczypospolitej oraz napisał pracę doktorską poświęconą rosyjskiej i rosyjskojęzycznej prasie

K. Radziszewska, Łódź 2020; *Budzi się Łódź... Obrazy miasta – między literaturą a publicystyką. Antologia*, t. II, red. K. Kołodziej, M. Kucner, A. Warda, Łódź 2022.

³ W. Kaszubina, *Bibliografia prasy łódzkiej 1863–1944*, Warszawa 1967.

w II Rzeczypospolitej, które znacząco usystematyzowały wiedzę na temat rosyjskojęzycznej periodyki w tamtym okresie⁴. Do tej pory jednak badacze, poza autorką niniejszej pracy, nie podjęli się trudu zbadania łódzkich rosyjskojęzycznych periodyków pod kątem obecności w nich tekstów literackich i publicystycznych⁵. Pewien problem, szczególnie w ostatnich latach, związany jest z kwerendą biblioteczną i archiwalną, która umożliwiłaby bezpośrednie korzystanie zarówno z periodyki łódzkiej, jak też związanych z nią materiałów archiwalnych, dzięki którym można byłoby ustalić choćby tożsamość wielu autorów tekstów

⁴ A.R. Suławka, *Prasa rosyjskojęzyczna wydawana w Łodzi przed I wojną światową w świetle raportów cenzora Wasilija Pietrowa*, „Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy” 2015, t. 7/18, s. 27–38; tegoż, *Rosyjska i rosyjskojęzyczna prasa religijna w II Rzeczypospolitej*, „Kultura – Media – Teologia” 2012, nr 10, s. 59–88; tegoż, praca doktorska z 2021 r.: *Prasa rosyjska i rosyjskojęzyczna w II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, <https://depotuw.ceon.pl/handle/item/3241> (dostęp: 5.06.2022).

⁵ Por. np. A. Warda, *Obraz Łodzi w felietonach rosyjskojęzycznej gazety „Łodzinskij Listok”*, [w:] *Przeszłość, terażniejszość i przyszłość Łodzi. Tom 1. Historia i tożsamość miasta przemysłowego. Zbiór studiów z okazji 22 lat Łodzi przemysłowej*, red. K. Śmiechowski, Łódź 2022, s. 135–148; A. Warda, M. Kucner, *Obraz Łodzi w publicystyce prasowej i wspomnieniach*, [w:] *Budzi się Łódź... Obrazy miasta – między literaturą a publicystyką*, s. 15–24; tejsze, *Łódzkie czasopismo „Маяк” i jego specyfika*, [w:] *Świat przedstawiony w literaturze, kulturze i języku*, red. A. Warda, A. Stępnia, Łódź 2020, s. 215–226; tejsze, *Роман-народия «Мой дядя» Н.Г. Кузмича и пушкинский роман в стихах «Евгений Онегин»*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Rossica” 2019, s. 51–63.

W druku znajdują się obecnie hasła autorki dotyczące rosyjskojęzycznej prasy łódzkiej pod kątem obecności w nich tekstów literackich w publikacji *Słownik kultury literackiej Łodzi do 1939 roku* realizowanej w ramach projektu NPRH „Kultura literacka Łodzi do 1939 roku”.

ukrywających się pod pseudonimami. Jednak przeprowadzona kilka lat temu w ramach wyżej wspomnianego już projektu kwerenda w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu i archiwach tego miasta pozwoliła autorce zgromadzić całkiem okazały korpus tych tekstów, które będą w najbliższych latach przedmiotem jej badań.

Należy przy tym zauważyć, że poziom literacki utworów literackich publikowanych w periodykach łódzkich, a także ich formy gatunkowe (poezja okolicznościowa, wiersze różne, szkice, opowiadania, powieści w odcinkach, sztuki dramatyczne) są bardzo zróżnicowane. Ich autorami byli bowiem nie tylko znani wówczas pisarze, których utwory przedrukowano z rosyjskich periodyków, ale też autorzy i korespondenci współpracujący okresowo z redakcjami rosyjskojęzycznych gazet i mieszkający czasowo lub na stałe w Łodzi lub w innym europejskim kraju, których talent literacki bywał czasami mierny. Wielu z nich publikowało swe teksty anonimowo lub podpisując się pseudonimem, co było zresztą stosowane często również w gazetach ukazujących się w innych językach. Ujawnienie prawdziwych nazwisk wielu z nich wymaga żmudnych kwerend oraz eksploracji bibliotecznych i archiwalnych, ponieważ można przypuszczać, iż część z nich nie parała się zawodowo działalnością pisarską lub pracowała w redakcjach różnych miast Imperium Rosyjskiego, a dostępne słowniki pseudonimów nie przynoszą żadnych informacji o nich bądź zawierają treści, które wymagają weryfikacji.

Czytelnikami prasy rosyjskojęzycznej byli w głównej mierze zamieszkujący Łódź Rosjanie, których przekrój społeczny był dość zróżnicowany i wynikał bezpośrednio z wykonywanej przez nich w tym mieście pracy zawodowej. Byli więc wśród nich m.in. żołnierze, urzędnicy, nauczyciele, korespondenci, kupcy, przemysłowcy, bankierzy oraz ich rodziny i bliscy. Należy jednak pamiętać o tym, że Łódź jako miasto należące do Imperium Rosyjskiego zamieszkiwali też ludzie wykształceni, którzy uczyli się języka

rosyjskiego w miejscowych szkołach⁶, oraz ci, którzy prowadzili interesy w tym mieście i w mniejszym lub większym stopniu znali język państwa, w którym mieszkali. Oni również byli odbiorcami prasy drukowanej w języku rosyjskim i porozumiewali się na co dzień dwoma lub nawet trzema językami, płynnie przechodząc z jednego na drugi (nawet jeśli stopień ich opanowania był rozmaity). Periodyki rosyjskojęzyczne pełniły nie tylko funkcję informacyjną, propagandową, reklamową, ale też zapoznawały w jakimś stopniu z kulturą i literaturą rosyjską oraz dostarczały rozrywki i dobrej, interesującej lektury.

Należy nadmienić, że wśród literackich i publicystycznych tekstów publikowanych w łódzkiej rosyjskojęzycznej prasie były i takie, które dotyczyły Łodzi i jej wizerunku⁷. Szczególną grupę tych tekstów tworzą trzy z nich autorstwa niejakiego N.G. Kuzmicza⁸, które stanowią formę dialogu z dziełami rosyjskich dziełnastowiecznych klasyków. Są to: *Eugeniusz Oniegin* (Евгений Онегин) Aleksandra Puszkina, *Demon* (Демон) Michała Lermontowa i *Komu na Rusi dobrze się dzieje* (Кому на Руси жить хорошо) Mikołaja Niekrasowa, których akcja rozgrywa się właśnie w Łodzi. Są one interesujące przede wszystkim z tego względu, że ukazują literacki obraz Łodzi i jej mieszkańców z punktu widzenia obcokrajowca, ale też dlatego, że odwołują się do doskonale znanych Rosjanom, i nie tylko, dzieł rosyjskich klasyków, które zainspirowały

⁶ Por. np. jednego z bardziej znanych poetów, związanych z Łodzią – Juliana Tuwima, który w latach 1904–1914 uczęszczał do Męskiego Gimnazjum Rządowego w Łodzi, gdzie językiem wykładowym był właśnie język rosyjski.

⁷ Zob. antologię *Budzi się Łódź...* (dwa tomy), w których zostały opublikowane utwory poetyckie oraz publicystyczne przedstawiające Łódź.

⁸ Najprawdopodobniej jest to pseudonim, o czym będziemy pisać w innej części pracy.

Kuzmicza do swego rodzaju literackiego dialogu z nimi. Wszystkie były opublikowane w najdłużej wydawanym rosyjskojęzycznym dzienniku łódzkim „Łódzinskij Listok”. Pierwszy z nich zatytułowany *Mój wujek* został opublikowany w 84 numerze tej gazety w 1896 r., pozostałe dwa zaś – *Demon* i *Komu się w Łodzi dobrze dzieje* były drukowane we fragmentach w kolejnych numerach tej gazety z lat 1896–1897.

W niniejszej pracy omówiony będzie pierwszy z utworów tworzących tę specyficzną trylogię, stworzoną przez Kuzmicza, a mianowicie remake odwołujący się do dzieła znakomitego przedstawiciela romantyzmu rosyjskiego Aleksandra Puszkina *Eugeniusz Oniegin* i noszący tytuł *Mój wujek*. Pozostałe dwa utwory będą poddane szczegółowej analizie i konfrontacji z ich pierwowzorami w kolejnych pracach autorki tej monografii.

Pierwszym chronologicznie utworem ze wspomnianej wyżej trylogii Kuzmicza, odwołującej się do rosyjskiej klasyki, jest romans-parodia *Mój wujek* (*Мой дядя*), który został opublikowany w gazecie „Łódzinskij Listok” w 1896 r. i znaleziony przez autorkę niniejszej pracy, podobnie jak i dwa inne wspomniane wyżej utwory tego autora, podczas kwerendy bibliotecznej w Sankt Petersburgu, realizowanej w ramach wspomnianego wcześniej projektu NPRH. Jest on dla nas istotny nie tylko z punktu widzenia jego związku z Łodzią, ale też dlatego, że można go włączyć do korpusu tekstów będących kontynuacją lub przeróbką słynnego dzieła Aleksandra Puszkina *Eugeniusz Oniegin*. Utwór Kuzmicza już w tytule nawiązuje bowiem jednoznacznie do znanego romansu wierszem wielkiego romantyka rosyjskiego i stanowi jedną z wielu nieznaną szerszej publiczności i niepoddawanych dotąd analizie regionalnych przeróbek tego dzieła. Przedstawia ona formę remake’u, czyli gatunku będącego „przekodowaniem” znanego, klasycznego tekstu na język współczesności, przy zachowaniu rozpoznawalności w nim tekstu wyjściowego. Właśnie ten utwór będzie przedmiotem niniejszej pracy, której tytuł brzmi: *Łódzki remake poematu Aleksandra Puszkina „Eugeniusz Oniegin”*.

Naszym celem będzie omówienie i analiza tego utworu zarówno pod kątem formy gatunkowej – remake’u, jak też jego konfrontacji z Puszkiniowskim prototypem. Ponieważ autor łódzkiej przeróbki stworzył tekst, który mimo swych analogii do prototypu jednak znacznie różni się od niego zarówno pod względem objętości, jak też miejsca akcji, liczby bohaterów oraz ich losów, szczególną uwagę w naszych rozważaniach zwrócimy na główne postaci z utworu Kuzmicza oraz ich porównanie z bohaterami – wzorcami wykreowanymi przez Puszkina w jego dziele. Celem naszych analiz będzie też omówienie poszczególnych bohaterów utworu Kuzmicza w ich powiązaniu z łódzką rzeczywistością tamtych czasów, w której została osadzona akcja utworu.

Poddanie utworu Kuzmicza analizom z punktu widzenia zasygnalizowanych wyżej problemów ma całkowicie nowatorski charakter i z pewnością przyczyni się do uzupełnienia luki w badaniach nad korpusem tekstów będących różnego rodzaju przeróbkami dzieła Puszkina, a także wzbogaci stan wiedzy na temat tak zwanych regionalnych jego przeróbek, które w tym przypadku są związane z wielokulturową, industrialną Łodzią końca XIX w. Ten właśnie regionalny aspekt pozwoli ukazać kolejny literacki obraz Łodzi, widziany oczami jednego z jej zagranicznych mieszkańców końca XIX w. W pracy wykorzystano metodę biograficzną, genologiczną, analityczną, intertekstualną i kulturologiczną.

Monografia rozpoczyna się od wstępu, w którym określono przedmiot i cel pracy, jej oryginalność i nowatorstwo oraz zaprezentowano strukturę pracy. W rozdziale pierwszym zaprezentowano najbardziej poczytną i najdłużej wydawaną z łódzkich rosyjskojęzycznych gazet – „Łódzinskij Listok” (1894–1914), w której zamieszczony był analizowany w pracy utwór N.G. Kuzmicza. Należy podkreślić, że właśnie w tym dzienniku prezentowano najwięcej utworów literackich oraz publicystycznych, które w pewnym okresie jego istnienia ukazywały się nawet w comiesięcznym dodatku literackim. Rozdział drugi poświęcony został omówieniu remake’u jako formy nawiązania do klasyki i w tym kontekście również

problematyce związanej z przeróbkami i kontynuacjami dzieła Aleksandra Puszkina *Eugeniusz Oniegin*. W kolejnym trzecim rozdziale skupiono uwagę na elementach ramy literackiej utworu Kuzmicza *Mój wujek*, które skonfrontowano z adekwatnymi częściami wstępnymi, obecnymi w pierwowzorze Puszkina. Czwarty rozdział pracy poświęcony jest opisowi Łodzi jako miejscu akcji utworu Kuzmicza. W zaprezentowaniu miasta tego okresu wykorzystano jego opisy, jakie można znaleźć w rosyjskojęzycznych felietonach przełomu XIX i XX w., które były publikowane w stałych rubrykach tejże łódzkiej rosyjskojęzycznej gazety „Łodzinskij Listok” i pokazywały to miasto oczami rosyjskich korespondentów, którym przyszło tutaj żyć i pracować. Rozdział piąty ma charakter analityczno-opisowy i poświęcony jest trzem głównym bohaterom utworu Kuzmicza: wujkowi, Tatianie i Eugeniuszowi oraz ich prototypom wykreowanym przez Puszkina. Zwrócono też uwagę na powiązania tych postaci z łódzkimi realiami, w których przyszło im żyć. Odrębny szósty rozdział poświęcono postaci narratora, który w tym utworze pełni z jednej strony rolę tradycyjnego, wszechwiedzącego narratora opowiadającego dzieje bohaterów i komentującego ich wygląd oraz czyny, z drugiej zaś, podobnie jak jego bohaterowie, uczestniczy w ich świecie i nie zawsze ujawnia swą wszechwiedzę na ich temat. Zakończenie pracy zawiera wnioski, jakie udało się wyciągnąć na podstawie przeprowadzonych analiz i obserwacji, oraz postulaty badawcze, jakie są związane z analizowaną formą gatunkową – remakiem w twórczości N.G. Kuzmicza. Bibliografia zawiera spis wykorzystanej literatury przedmiotu. Pracę finalizuje Aneks, w którym znajduje się oryginalny tekst *Mojego wujka* N.G. Kuzmicza oraz jego tłumaczenie na język polski wykonane przez prof. dr hab. Annę Bednarczyk, której pragnę wyrazić głęboką wdzięczność i podziękowanie za okazaną życzliwość i trud przekładu. Na zakończenie chcę jeszcze wyjaśnić, że w pracy wykorzystano oryginalne fragmenty utworu Kuzmicza, ponieważ wiązało się to z jednej strony z zamiarem wiernego przytoczenia jego treści, z drugiej zaś z tym, by za każdym razem nie przywoływać drugiego wariantu językowego w przypisie.

ROZDZIAŁ I

ROSYJSKOJĘZYCZNA ŁÓDZKA GAZETA „ŁODZINSKIJ LISTOK” I JEJ CZYTELNICY

Postanowienia Kongresu Wiedeńskiego z 1815 r. przesądziły na ponad sto lat o przynależności wielu polskich miast i miasteczek, które weszły w skład niesuwerennego Królestwa Polskiego, zwanego też Królestwem Kongresowym, formalnie związanego unią personalną z Rosją. O ile przynależność do Imperium Rosyjskiego w pierwszych latach po powstaniu Królestwa Kongresowego związana była z dużymi swobodami polityczno-społecznymi, o tyle po nieudanych powstaniach listopadowym i styczniowym sytuacja ta drastycznie się zmieniła. Jednym z polskich miast, jakie znalazło się w granicach Imperium Rosyjskiego, była właśnie Łódź, która zaledwie w ciągu kilkadziesiąt lat przeobraziła się z kilkutyśięcznego mało znaczącego miasteczka, jakim była w końcu lat dwudziestych XIX w., w niemalą przemysłową metropolię, zamieszkaną u schyłku stulecia przez ponad 300 tysięcy mieszkańców, a w 1914 r. – prawie pół miliona¹. Tak szybki rozwój miasta sprawił, że w końcu XIX w. Łódź stała się piątym pod względem liczby ludności² miastem Imperium Rosyjskiego po Petersburgu, Moskwie, Warszawie i Odessie.

¹ V. Wiernicka, *Rosjanie w Polsce. Czas zaborów 1795–1915*, Warszawa 2015, s. 413–418; teźże, *Русские в Лодзи*, [w:] *Русские в Польше*, red. В.М. Гринин, Варшава 2009, s. 29–34; *Łódź wielokulturowa*, Centrum Dialogu im. Marka Edelmana, <http://www.centrumdialogu.com/lodz-wielokulturowa> (dostęp: 26.07.2021).

² W 1897 r. Łódź liczyła 314 020 mieszkańców.